

GRENZE(N)LOZE TAAL

KRISTEL DORELEIJERS & JOS SWANENBERG

GRENZE(N)LOZE TAAL

Een veelzijdige blik op taalvariatie

STERCK & DE VREESE

© 2025 Kristel Doreleijers & Jos Swanenberg | uitgeverij Sterck & De Vreese

Omslagontwerp Mijke Wondergem
Boekverzorging Sander Pinkse
Tekening omslag Tom Heerschop, P.J. Meertens achter zijn bureau

ISBN 978 94 6471 300 8
NUR 610

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van uitgeverij Sterck & De Vreese, postbus 234, 8400 AE Gorredijk, Nederland – info@sterckendevreese.nl.

De uitgeverij heeft ernaar gestreefd alle copyrights van de in deze uitgave opgenomen illustraties te achterhalen. Aan hen die desondanks menen alsnog rechten te kunnen doen gelden, wordt verzocht contact op te nemen met Sterck & De Vreese.

Sterck & De Vreese is onderdeel van
20 leafdesdichten en in liet fan wanhoop bv

www.sterckendevreese.nl

INHOUD

- 1 Introductie: Grenze(n)loze taal 7
Kristel Doreleijers en Jos Swanenberg
- 2 Er is geen grens tussen kunst en natuur 11
Marc van Oostendorp
- 3 De grenzen van het Nederlands in Suriname 25
Stefan Grondelaers, Anne-Sophie Ghyselen en Dirk Speelman
- 4 Grenzeloze variatie: het Nederlands in de veertiende en
de dertiende eeuw 41
Pieter van Reenen
- 5 Evangelisatie in Egypte en Ethiopië: een universele
christenheid als ideaal 59
Henk Nellen
- 6 Grenzen aan het Limburgs: taalvariatie, ideologie
en politiek 79
Jos Swanenberg
- 7 Van Erica tot America: muziek uit de periferie 93
Marc van Zoggel

- 8 Grenzeloze achternamen 109
Leendert Brouwer en Karina van Dalen-Oskam
- 9 *Goh! Helaas! Maar is het taal?* 127
Ton van der Wouden
- 10 Taal, gebaren en wat het betekent om mens te zijn 137
Marlou Rasenberg
- 11 Grazende grammatica: deixis door koeien 149
Leonie Cornips en Marjo van Koppen
- 12 Lastige labels: hoe het dekoloniseren van taalgebruik
toegang tot historische bronnen inclusiever kan
maken 163
Juliette Huygen en Manjusha Kuruppath
- 13 *Witte Wieven* (2024) in het Nedersaksisch: een interview
van volksverhaalonderzoeker Theo Meder met religie-
wetenschapper Arjan Sterken 181
Arjan Sterken en Theo Meder
- 14 Grenzen stellen, bewaken en verleggen: taalvariatie in
wetenschap en onderwijs 195
Kristel Doreleijers
- Literatuur en noten 207
- Dankwoord 233
- Over het KNAW Humanities Cluster 234
- Over de auteurs 236

1

INTRODUCTIE: GRENZE(N)LOZE TAAL

KRISTEL DORELEIJERS EN JOS SWANENBERG

In het Nederlandse taalgebied worden enorm veel talen gesproken, maar ook binnen het Nederlands is er veel variatie, denk bijvoorbeeld maar aan alle verschillende dialecten en jongerentalen. Veel mensen denken dat al die ‘talen’ beperkt zijn tot geografische gebieden met duidelijke grenzen, maar in werkelijkheid is die afbakening helemaal niet zo strikt.

Taalvariatie overstijgt grenzen op allerlei niveaus: continentaal, nationaal, provinciaal, lokaal, enzovoort. Tegelijkertijd kunnen sprekers ook de behoefte voelen om zelf grenzen te trekken, bijvoorbeeld om zich te identificeren met een bepaalde plaats of gemeenschap, vaak in contrast met andere sprekers. Niet voor niets word je als taalgebruiker vaak geconfronteerd met zulke grenzen, bijvoorbeeld in het onderwijs, waar slechts in (zeer) beperkte mate ruimte is voor variatie buiten de normen van de standaardtaal. Bovendien kun je je afvragen wat precies telt als ‘taal’. Communicatie bestaat immers niet alleen uit woorden, maar ook uit beelden, bewegingen en gebaren. Al deze vragen en thema’s komen aan bod in dit boek over ‘grenze(n)loze taal’, van letterlijke taalgrenzen tot grammaticale en sociale grenzen aan taal, en natuurlijk de vraag: In hoeverre is taalvariatie daadwerkelijk grenzeloos?

Dit boek is tot stand gekomen onder redactie van Kristel Doreleijers en Jos Swanenberg, beiden verbonden aan de onderzoeksgroep Taalvariatie/LiME (Linguïstiek @ MEertens) van het Meertens Instituut. LiME-onderzoekers verrichten binnen hun ‘Taalvariatielab’ onderzoek naar de grenzen aan taalvariatie. Hun aandacht gaat enerzijds uit naar taalvariëteiten gesproken in Nederland en anderzijds naar aan het Nederlands verwante talen en taalvariëteiten in de wereld. Hiertoe behoren standaardtalen, dialecten, sociolecten en etnolecten. Ook jongeren(taal)praktijken, historische taalkunde en mensdierinteractie/ecolinguïstiek staan op de onderzoeksagenda. Kenmerkend voor LiME is langlopend onderzoek waarin kwalitatieve en kwantitatieve (experimentele en corpusgebaseerde) methoden worden gecombineerd.

Samenwerking staat centraal binnen de LiME-groep, die zowel generatief-taalkundigen als gebruiksgebaseerde taalkundigen en sociolinguïsten bevat. Hun gemeenschappelijke doel is om de interactie te onderzoeken tussen taal als grammaticaal systeem (de interne grenzen aan taal) enerzijds en als middel voor sprekers om identiteit(en) te creëren en zichzelf te profileren (de externe grenzen aan taal) anderzijds. LiME zoekt ook samenwerking en uitwisseling met onderzoekers die niet aan de groep verbonden zijn. Daarom bevat dit boek ook bijdragen van andere onderzoekers uit het KNAW Humanities Cluster (HuC), een samenwerkingsverband tussen het Meertens Instituut, het Huygens Instituut en het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis (IISG). Het HuC streeft naar vernieuwend, interdisciplinair wetenschappelijk onderzoek dat belangrijke wetenschappelijke en maatschappelijke thema’s aansnijdt.

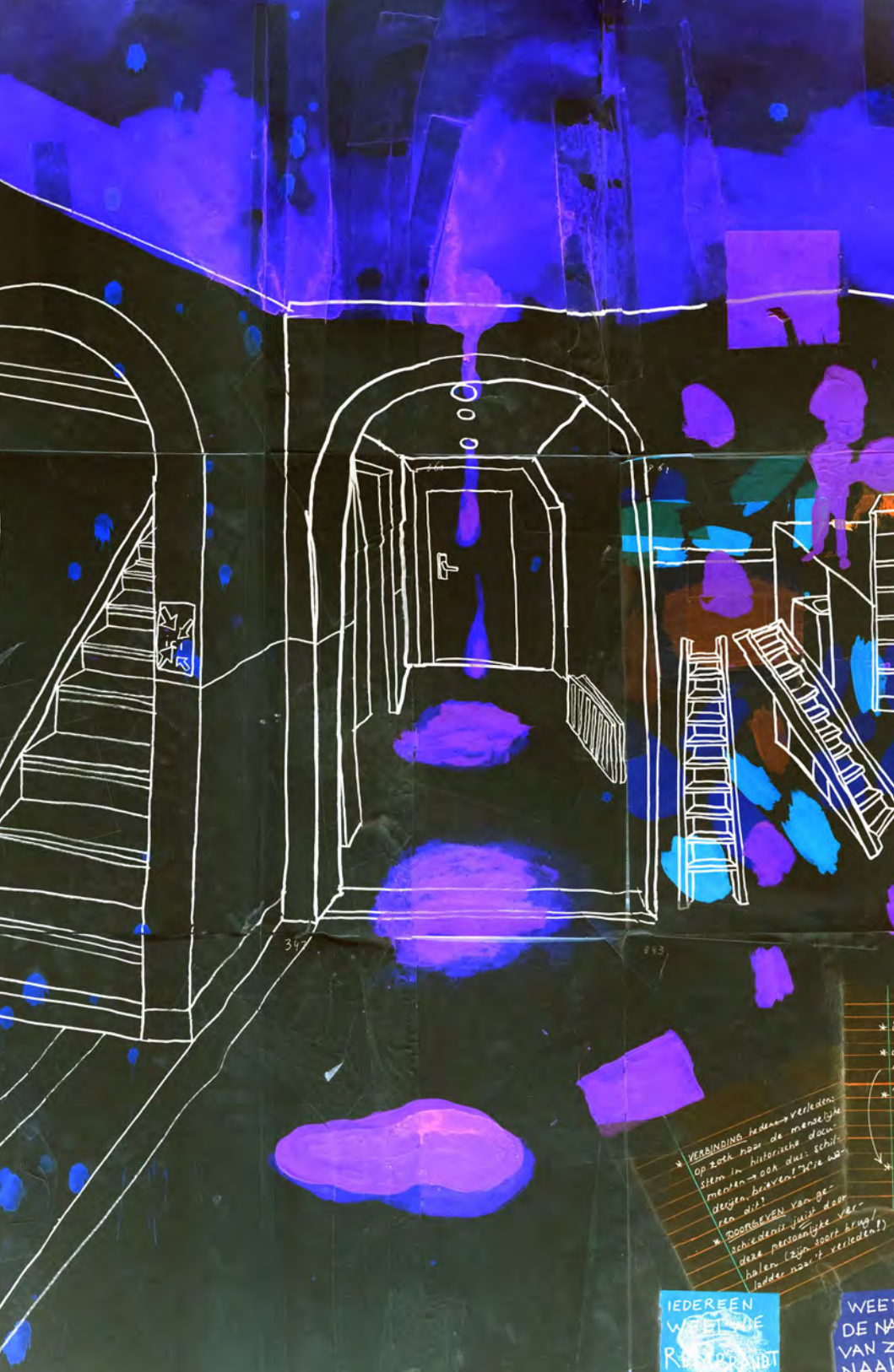
In de volgende dertien hoofdstukken komen verschillende onderzoekers aan het woord die allemaal vanuit hun eigen expertise een licht werpen op het thema grenze(n)loze taal. Het boek is bovendien verrijkt met tekeningen van Tom Heerschop, sinds februari 2024 Artist in Residence aan het Meertens In-

stituut, die het werk dat aan het instituut wordt gedaan op zijn kenmerkende manier in beeld brengt. In samenwerking met de onderzoekers probeert Tom de identiteit van het instituut te vangen en te archiveren.

Wij wensen je veel lees- en kijkplezier.

September 2024

Kristel Doreleijers en Jos Swanenberg

31

32

* VERBINDING: iedereen-Verleiden
 op zate hoe de menselijke
 stem in historische docu-
 menten - ook dus: schif-
 tingen, brieven! "wie wa-
 ren dit?"
 * DOORGEVEN: van ge-
 schiedenis juist door
 deze persoonlijke ver-
 halen (zijn soort hing-
 lader naar + verleden!)

IEDEREEN
 WEE DE
 RE...

WEE
 DE NA
 VAN Z
 NAA...

2

ER IS GEEN GRENS TUSSEN KUNST EN NATUUR

MARC VAN OOSTENDORP

Taal hoort bij de menselijke natuur. Behalve kinderen met zware cognitieve, sociale of lichamelijke problemen, leert iedereen gedurende de eerste levensjaren spelenderwijs haar moedertaal, en begint daar zelfs al mee in de moederschoot. Daarnaast speelt taal een rol in het dagelijks leven van alle groepen mensen op de wereld. Het individu noch de groep kan zonder taal bestaan.

Tegelijkertijd is de taal het domein van menselijke creativiteit, van steeds weer nieuwe invallen tijdens alledaagse gesprekken, van spitsvondigheden en leugens, en die creativiteit wordt soms gezien als tegengesteld aan de natuur. Wat door mensen gemaakt is – het romaanse kerkje, de game, de sacher-torte – rekenen we doorgaans niet tot het natuurlijke. En met reden, want wij verhouden ons als mens op een andere manier tot de natuur dan tot de cultuur. De wetten van de zwaartekracht zijn bijvoorbeeld niet te veranderen zoals de wetten van het geslaagde toneelstuk dat wel zijn.

Het traditionele verschil tussen natuur- en geesteswetenschappen is gebaseerd op dat contrast: waar de natuurwetenschappen zoeken naar uitzonderingsloze wetmatigheden, zijn de klassieke geesteswetenschappen juist op zoek naar begrip van het individuele – wars van het ontdekken van universalialia, juist omdat we ervan uitgaan dat de producten van de mense-

lijke geest altijd geïnterpreteerd moeten worden binnen hun eigen context, en dus niet herhaalbaar zijn en ook niet ontvankelijk voor natuurlijke regels.

2.1 Taalwetenschap als natuurwetenschap

De taalwetenschap is wat dit betreft al heel lang een vreemde eend in de geesteswetenschappelijke bijt, met een interesse en een methode die veel dichter ligt bij die van de natuurwetenschappen. Bijna alle successen van de taalwetenschap van de afgelopen anderhalve eeuw zijn te danken aan het idee dat taal een natuurverschijnsel is, en daarmee iets dat je empirisch zou kunnen bestuderen. Talen zijn ‘levende organismen’, hoor je weleens beweren, met een oude metafoor die in de taalwetenschap zelf trouwens niet meer zo veel wordt gebruikt; en wie talen als minder autonoom beschouwt, zoals vrijwel alle moderne taalkundigen doen, ziet ze als eigenschap van het dier dat de mens is. Hoe dit ook zij, taalkunde is in de ogen van de gemiddelde taalkundige uiteindelijk een vorm van biologie.

Deze afbakening van het taalkundige domein heeft de taalwetenschap onmiskenbaar veel successen opgeleverd. De in de negentiende eeuw opgestelde stamboom van de Indo-Europese talen staat nog steeds als een huis, ook al is het lastiger gebleken dezelfde historisch-vergelijkende methode toe te passen op andere taalfamilies. We zijn veel te weten gekomen over het taalvermogen, de manier waarop taal in de menselijke geest zit, en over hoe taal functioneert in populaties van mensen. De dialectologie, de tak van de taalwetenschap waarop het taalonderzoek van het Meertens Instituut geënt is, is zelf doordrenkt van het idee dat dialecten een vorm van onbelemmerd groeiende taal zijn.

Toch is die afgrenzing ook beperkend. Ze gaat eraan voorbij dat de mens ook creatief kan zijn, dat die zelf iets geheel nieuws kan bedenken. Een insect kan niet beslissen om een paar poten extra te laten groeien, zoals een mens wel kan be-

sluiten dat er een nieuw woord nodig is – en dat woord dan kan introduceren. Of een volledig nieuwe stijl van spreken. Of, in het uiterste geval, een geheel nieuwe taal.

2.2 Kunnen talen bedacht worden?

Zogeheten kunstmatige talen zoals het Esperanto – een negentiende-eeuws project dat moest dienen als interetnisch of internationaal communicatiemiddel – of het Dothraki – een in deze eeuw ontworpen taal voor de Netflix-serie *Game of Thrones* – zijn lange tijd uitgesloten van de taalwetenschap. Ze werden gezien als talen die zich buiten de grenzen van het vak bevonden. In veel inleidingen in de taalwetenschap wordt nog steeds expliciet gezegd dat ‘kunstmatige talen’ geen onderwerp van de taalwetenschap zijn. Daar zijn geldige argumen-

AFB. 2.1 'Wie met de heele wereld wil verkeerem, moet eerst esperanto leeren!'

ten voor: als alles wat iemand kan verzinnen en als ‘taal’ kan benoemen ook inderdaad meteen ‘taal’ is, wat zijn dan de grenzen en wat is dan de methodologie van het vak? Als alles kan wat iemand kan verzinnen, hoe kun je dan ooit het object van studie afbakenen?

Maar deze uitsluiting roept op zich ook vragen op, zeker in het geval van het Esperanto, een taal met inmiddels een traditie van 137 jaar, een (bescheiden) aantal moedertaalsprekers, en een (iets grotere) groep mensen die zich vloeiend in de taal kan uitdrukken.¹ Ze gebruiken daarbij dezelfde hersendelen die we allemaal ook gebruiken voor ‘natuurlijke’ taal.² Als een communicatiemiddel met zulke eigenschappen geen menselijke taal mag heten, hoe noemen we het dan wel?

Intrigerend aan dit soort talen is nu juist dat ze laten zien dat in de mens enerzijds de grenzen van het bestaansbare helemaal niet altijd worden bepaald door ijzeren wetten, dat transgressie altijd mogelijk is, maar dat tegelijkertijd die bewust bedachte taalelementen altijd onderhevig zijn aan een vorm van *survival of the fittest* die wel degelijk aan de biologie doet denken. De fantasie wikt, het taalvermogen beschikt. Precies die interactie tussen de ongebreideldheid van de creativiteit en de breidel van de geest die een taal uiteindelijk moet beheersen zonder voortdurend aandacht te kunnen besteden aan de vorm in plaats van de inhoud, is een onderwerp waar naar steeds meer aandacht uitgaat in de taalwetenschap.

Het Esperanto is daarbij voor mij de interessantste casus: een grenzenloze taal, in die zin dat hij door zijn maker, Lejzer Zamenhof (1859–1917) bedoeld was om de grenzen tussen mensen te overstijgen – om een ‘internationale’ taal te zijn, die je kon gebruiken om niet als Rus tot Pool of als Fransman tot Engelsman, maar als mens tot mens met elkaar te spreken in internationale contacten.³ Om dat te bereiken moest de taal zo eenvoudig mogelijk te leren zijn, wat Zamenhof probeerde te bereiken door woordementen te nemen uit de Europese talen (zodat ze in ieder geval voor Europeanen onmiddellijk herkenbaar zouden zijn), maar ook door de woordopbouw

en de grammatica uiterst regelmatig te maken: veel regelmatiger dan enige ‘natuurlijk gegroeide’ taal is. De vormen van het werkwoord *zijn* zijn in natuurlijke talen bijvoorbeeld heel vaak heel onregelmatig (‘ik *ben*’, ‘die *is*’, ‘wij *zijn*’, ‘geweest’; ‘je *suis*’, ‘iel *est*’⁴, ‘nous *sommes*’, ‘*été*’; ‘I *am*’, ‘it *is*’, ‘they *are*’, ‘*been*’: allemaal verschillende vormen in al die talen), terwijl ze in het Esperanto heel regelmatig zijn (‘mi *estas*’, ‘ri *estas*’, ‘ni *estas*’, ‘*estinta*’).

2.3 Werken bedachte talen?

Zoiets roept meteen vragen op. Kan een taal functioneren op deze manier? Om het voorgaande voorbeeld maar meteen uit te werken: de Nederlandse taalkundige Gertjan Postma (en inmiddels gepensioneerd medewerker van het Meertens Instituut) heeft beweerd dat het geen toeval is dat natuurlijke talen zoveel verschillende vormen hebben voor een hulpwerkwoord als *zijn*, dat dit noodzakelijk is.⁵ Kan een taal dan functioneren als iemand op de tekentafel heeft besloten om het anders te doen?

Daarbij doet zich dan ook nog eens de vraag voor wat we precies verstaan onder ‘functioneren’. Het is misschien niet voldoende als mensen er ‘goedemiddag’ in kunnen zeggen om daarna over te stappen op een andere taal. Maar wat dan wel? Moeten mensen er een belangrijk deel van hun leven in leven? Moeten kinderen de taal als moedertaal leren? Moet er belangrijke literatuur in de taal bestaan? Moet men er academische lezingen in kunnen houden?

Aan alle vier deze typen eisen voldoet het Esperanto: de sociale beweging waaraan de taal gelieerd is, heeft wereldwijd een aantal hoofdkantoren gehad waar de taal voor de dagelijkse omgang diende, zoals er ook echtparen zijn die hun leven vooral in de talen leven. In sommige van die gezinnen groeien kinderen op voor wie het Esperanto nooit de enige moedertaal is (ze leren minstens ook de taal van het land waar